

Juhlatoimikunnan puheenjohtaja, valtiosihteeri Risto Volanen Snellman -juhlavuoden valtakunnallisessa avausjuhlassa Kuopiossa

Sivistys pienen kansakunnan voimana

Kaikista eurooppalaisista suuntauksista sivistysaate vaikutti ehkä eniten nykyaikaisen Suomen syntyyn ja varttumiseen. Tähän taas vaikutti erityisen paljon J. V. Snellman, jonka tunnetuimpia ajatuksia oli, että "sivistyksessä on pienen kansan turva". Snellmanin syntymän 200 -vuotisjuhla onkin omistettu sivistykselle.

Snellmanilla oli oma tulkintansa saksankielen ja Hegelin die Bildung -käsitteestä, jonka Snellmanin aikalainen Reinhold von Becker käänsi suomeksi sanalla "sivistys". Tuo sananvalinta yhdistääkin Snellmanin sivistysajatuksen osaksi aikakauden laajempaa henkistä murrosta.

Johan Vilhelmin syntyessä isänsä Patience -laivalla Tukholman satamassa toukokuussa 1806 Eurooppa oli keskellä Ranskan vallankumouksen sotia. Vuotta myöhemmin 1807 Napoleon lupasi Tilsitin kaupankäynnissä Suomen Venäjälle. Suomen sodan, Porvoon valtiopäivien ja Haminan rauhan jälkeen Snellmanitkin joutuivat valitsemaan isänmaansa ja asettuivat Kokkolaan vuonna 1813.

Vielä Snellmanin syntymän ja Suomen autonomian alkuaikoina useimmat maat etsivät tietään nykyaikaistuvassa Euroopassa. Moderni aikakausi oli kypsytynyt pitkään ja se oli saavuttanut suuret läpimurtonsa Yhdysvaltojen ja Ranskan vallankumouksissa 1776 ja 1789. Tuolloin vaikuttaneet suuntauksiset muokkasivat syvästi eri maiden historiaa ja ne tuntuvat tänäänkin vaikkapa keskusteluissa Euroopan tai globalisaation suunnasta. Alusta lähtien ne tuntuivat myös Suomessa.

Yhdysvaltojen ja Englannin pääaateeksi oli 1800 -luvun alussa vakiintumassa vapaus ja hyöty. David Humen ja Adam Smithin liberaali ohjelma oli löytänyt nykyaikaisen kansalaisen ja kuluttajan ihmisen kyvystä havainnoida vapaasti sekä luontoa että omia tunteitaan. Vapaus ja hyöty vaikuttivat varhain Suomessakin erityisesti Anders Chydeniuksen työssä ja kirjoituksissa.

Manner-Euroopan henki taas on meidän päiviimme asti vaihdellut valistuksen ja romantiikan välillä. Immanuel Kantin valistus löysi nykyaikaisen ihmisen ja yhteiskunnan eettiset perusteet ihmisen omasta järjestä. Myös Jean-Jacques Rousseau'n romantiikan perilliset vaativat vapautta, mutta katsoivat juuri nykyajan kahlitsevan sitä. Suomessa tuon ajan aatteet tuntuivat mm. Henrik Gabriel Porthanin työssä ja A. I. Arwidssonin kansallisessa Turun romantiikassa.

Myös Snellmanin ja hänen aikalaistensa sivistysaatteeseen kuuluivat vaatimukset elinkeinovapaudesta, tiedollisesta kansanvalistuksesta ja kansallisuudesta, mutta siihen kuului myös muuta. Snellmanille aineellinen ja yhteiskunnallinen kehitys oli vakaalla pohjalla vain jos valistus, tunteet ja toiminta yhdistyvät sivistyksenä kussakin ihmisessä ja myös koko kansan kulttuurissa. Kansallinen sivistyshanke oli Snellmanille osa koko ihmiskunnan yleisinhimillistä kehitystä eli sivistymistä. Sivistyminen oli Snellmanille ihmiskunnan ja kunkin ihmisen kehitystä, joka alkaa ihmisen himmeästä itsetunteesta ja päättyy subjektiivisuuden kautta vapaaksi, yhteiskuntaa rakentavaksi persoonaksi.

Pääteoksensa Persoonallisuuden idea ja Valtio-oppi Snellman kirjoitti ollessaan opiskelijaradikalisminsa aiheuttamassa tosiasiallisessa maanpaossa Saksassa Tübingenissä ja Tukholmassa vuosina 1839–1842. Persoonallisuuden ideassa Snellman tutkii sivistymisen prosessia orastavasta ja luonnonvoimien varassa olevasta ihmisen itsetunteesta yksilöllisyyteen, subjektiviteettiin ja persoonallisuuteen.

Sivistymisen kussakin vaiheessa ihmisen ruumiilliset tarpeet ja ihmisen järjellinen puoli kohtaavat, minkä ratkaisuna ihminen antaa tunteilleen yhä kehittyneempiä ajatuksellisia sisältöjä. Samalla myös ihmisen kyky vapaaseen toimintaan vahvistuu. Lopulta vapaana persoonallisuutena ihminen käsittää ympäristönsä muutkin ihmiset samanlaisiksi persooniksi ja tulee näin osaksi kansakuntaa.

Persoonallisuuden ideassa Snellman sanoo, että sivistyksen käsite voidaan kyllä ymmärtää niinkin, "että nähdään hengen kaikessa tekemisessä sivistyksen toimintaa." Hän pitää kuitenkin parempana, että sivistyksellä tarkoitetaan sitä prosessia, jolla ihmiskunta ja kukin ihminen osaltaan antaa konkreettisen ajatuksellisen sisällön tarpeilleen ja toimii tämän mukaan. Näin syntyvät ja kehittyvät kieli, tavat, oikeusjärjestys ja muut kulttuurin muodot. "Persoonalliselle hengelle tämä maailma on olemassa sen nojalla, että se on irrottanut luonnonvälttämättömyydestä, asettanut itsensä vapaana henkenä", tiivistää Snellman.

Snellmanin Persoonallisuuden idea on tavallaan johdantoa hänen Valtio-oppiinsa. Rousseaut siteeraten hän asettaa sen alussa ongelman: miten on mahdollista että ihmisen henkinen toiminta persoonallisuutena on vapaata, mutta valtiossa hän toimii lakien mukaan. Snellman oli seurannut varhaisimmissa töissään Friedrich Hegelin kaavaa, jossa todellisessa vapaudessa ihminen alistuu valtiossa toteutuvan Maailmanhengen toimintaan. Heti perään Snellman kuitenkin riitaantui pahasti oman aikansa valtion kanssa ja esitti lopulta oman revisionsa saksalaisesta mestarista.

Suomessa vielä muistetaan erään toisen Hegelin oppilaan tulkinta, että dialektinen siirtymä - Aufhebung - historian vaiheesta toiseen tapahtuu vanhan kumoamisen ja kohottamisen kautta. Snellmanin ihmiselle historian dialektinen kehitys tapahtuu olemassa olevan yhteiskunnan - ei kumoamisen vaan - omaksi käsittämisen ja kohottamisen kautta. Tämä oman kansan omaksi käsittäminen saa ihmisen pyrkimään kohti "kansamme onnea ja parasta", kuten Aleksis Kivi asian ilmaisi. Valtio-opin mukaan tällainen järkevän sisällön saanut isänmaallisuus "pane kansallisuuden kehityksen vireille ja ylläpitää sitä määrättynä yleisinhimillisen sivistyksen muotona".

Snellmanin toinen Hegelin revisio on tunnetusti se, että Hegelin katsoessa yhden kansan ja valtion kerrallaan johtavan maailmanhistoriaa kohti jotakin päämäärää, Snellman katsoi, että jokainen kansallisuus voi olla arvokas yhtenä yleisinhimillisen sivistyksen muotona, eikä yhtä lopullista päämäärää ole. "Ihmisen täydellisyys ei ole siinä, että hän on saavuttanut jonkin määräästeen tietoa ja siveellisyttä, vaan hänen täydellisyytensä on yhä toimiva kyky täydellistyä. Jokainen maailmanhistorian tarkoitusperä, joka siirretään sen itsensä ulkopuolelle sen päätekohtaksi, on tyhjän ilman haparointia", sanoi Snellman.

Snellmanin ajatus sivistyksestä järkeä ja tarpeita toiminnaksi yhdistävänä tapahtumana voi tänään tuntua etäiseltä. Hänen ajatustaan voi kuitenkin tehdä ymmärrettäväksi liittämällä se aikakauden muihin sivistysteemoihin.

Von Becker otti käyttöön sanan sivistys saksankielen die Bildung suomennoksena. Sen sanotaan tulevan Kangasniemen murteen siistimisestä, siivoamisesta tai pellavien harjaamisesta merkittävästä siivistämisestä. Näin suomenkielen sanaan sivistys liittyy sen suoranainen saksankielinen vastine die Bildung, mutta myös Euroopan klassinen perinne ja tavallaan myös anglosaksisen perinteen ajatus sivilisaatiosta.

Monien lähteiden mukaan saksankielen sana die Bildung viittaa kuvaan, ja sen otti 1200 -luvulla käyttöön teologi Meister Eckhart kuvaamaan kristillistä ajatusta Luojan kuvan kehittymisestä ihmismielessä. Tällä taas on taustansa mm. apostoli Paavalin ja kirkkoisä Augustinuksen ajatuksissa ihmisen psyyken korjaantumisesta kristillisen uskon myötä.

Menemättä tässä mielestäni vastausta vaille jäävään kysymykseen Snellmanin filosofian ja teologisten perinteiden suhteesta, rohkenee kuitenkin sanoa, että valmiina lopputuotteena Snellmanin persoonallisuus ja Augustinuksen vanhurskautettu ihminen muistuttavat paljon toisiaan. Kysymys tuli Suomessa polttavaksi, kun sekä kansallinen että kristillinen herätys nousivat samaan aikaan 1800 -luvulla. Monet osat siitäkin draamasta sijoittuivat Savoan - niin kuin Juhani Aho romaanissaan Kevät ja takatalvi kertoo. Kuten tiedämme, tuon viime vuosisadan alun avainromaanin ilmestymisestä tulee tänä vuonna kuluneeksi sata vuotta.

Ajan myötä die Bildung maallistui Saksassa filosofian ja 1700 -luvun romantiikan käyttöön. Kasvatustieteissä sekä Johan Heinrich Pestalozzi että Johan Friedrich Herbart käyttivät termiä tarkastellessaan ihmisen kokonaispersoonan kehittymisestä, mikä heijastui aikanaan myös Uno Cygnaeuksen kansakouluun.

Tämän päivän ihmisestä tuntuneen kuitenkin etäiseltä ajatus ihmisen tai ihmiskunnan kulttuurisen kehityksen liittymisestä jotenkin henkiseen siisteyteen tai puhdistumiseen, kuten von Becker näyttää ajatelleen. Von Beckeriä olivat kuitenkin varsin lähellä saksalaisen romantiikan virtaukset, joissa pohdittiin Aristoteleen poetiikan mukaisesti draaman tai tragedian - itse asiassa koko humanistisen kulttuurin - mahdollisuuksia ihmisen sivistymisessä.

Aristoteleen Runousopin mukaanhan draama on kuva toimivista ihmisistä. Ihmiset taas toimivat oman käytännöllisen järkeilynsä pohjalta. Käytännöllisen järjen ytimenä puolestaan on ihmisen kyky antaa omille tunteilleen ajatuksellista tai järkevää sisältöä. Käytännöllisessä päättelyssä tunne yhtyy järkeen ja järki yhtyy tunteeseen, Aristoteles sanoo Nikomakhoksen etiikassaan.

Ihmisen käytännöllisessä päättelyssä ja siis toiminnassa voi kuitenkin tapahtua "hamartia" eli paha erehdys, jolla on traagiset seuraukset. Aristoteles sanoo Poetiikassaan, että katsojan nähdessä hamartiasta aiheutuvat traagiset seuraukset, "sääli ja pelko vaikuttaa tällaisten tunteiden puhdistumiseen", katharsikseen.

Katsojan samaistuminen draaman kulkuun antaa siis hänelle mahdollisuuden kokea omassa mielessään draaman sankarin käytännöllisen järkeilyn ja siitä johtuvien tekojen seuraukset. Tällöin tapahtuvassa katharsiksessa tai puhdistumisessa harkinnan pohjana olevat tunteet saavat lisää ajatuksellista sisältöä ja lisäävät näin ihmisen käytännöllistä viisautta - ajatus, joka siis on itse asiassa varsin lähellä Snellmaninkin sivistysteemaa. Näin tullaan ajatukseen, että humanistinen tutkimus ja kulttuuri tai poeettinen taide laajemminkin voivat sivistää ja edistää elämänhallintaa integroimalla ihmismieleessä järkeä ja tunteita hyvän toiminnan perustaksi.

Nykyään näkee sivistystä käytettävän paitsi synonyyminä puhtaan tiedollisen valistuksen kanssa myös käännöksenä englannin sanasta civilization. Kieltämättä sivilisaatio ja sivistys ovat äänteellisesti lähellä toisiaan, mutta kukaan ei uskaltane väittää von Beckerin olleen näin kaukaa viisas. Kuitenkin anglosaksisessa liberaalissa perinteessä on myös juonne, joka liittyy sivistysaatteisiin.

Suomen autonomian ja Snellmanin aktiivikauden alussa vapauden ja hyödyn aatteet olivat vakiintumassa anglosaksisessa maailmassa. Taloudellisen teorian perustaksi oli kehittymässä olettaimus rationaalista kuluttajasta ja elävän luonnon vaurioitumattomuudesta sekä poliittisen teorian perustaksi ajatus vapaasti harkitsevasta kansalaisesta. Kukaan ei kuitenkaan voinut ummistaa silmiään siltä, että tämä yritteliäs kansalainen oli vasta kehittymässä.

Ihmisen ja hänen sivilisaationsa kehityksestä käytiin myös liberalismiin piirissä laaja keskustelu, jonka merkittävimmät puheenvuorot esitti John Stuart Mill. Tuolloinen luja luottamus ja tahto vapaan ja vastuullisen ihmisen kehittymiseen vaikutti esimerkiksi Tanskan grundtvigilaiseen kansanopistoliikkeeseen ja sitä kautta myös lopulta Suomeen valmiiksi samanhenkisiin nuorisoseura-, kansanopisto- ja työväenopistoliikkeisiin.

Anglosaksisen sivilisaatio -keskustelun erityispiirre on ollut vankka luottamus modernin yksilön voittoon mutta myös havainto, että sivilisaatio voi taantuakin. Tätä näkökulmaa ovat varmaan vahvistaneet havainnot traagisista takaiskuista mannermaalla ensiksi 1800 -luvun keisarikunnan Pyhään allianssiin ja sitten 1900 -luvun natsismiin, fasismiin ja stalinismiin.

Tässä eurooppalaisessa ympäristössä voi vain ihmetellä, miten Suomessa lyhyessä ajassa saavutettiin ja vakiinnutettiin kansansivistykseen ja demokraattiseen kansalaiseen nojaava nykyaikainen kansanvalta. Voinee sanoa, että Snellmanin ja hänen aikalaistensa sivistyshanke onnistui.

Tänään elämme maailmassa, jossa Euroopan ja globalisaation tulevaisuutta pohditaan perusteiltaan samoista vapauden, hyödyn ja valistuksen lähtökohdista kuin eurooppalaisten kansakuntien tulevaisuutta kaksisataa vuotta sitten. EU:n perustuslaillisen sopimuksen rintamalinjat kulkevat paljolti historiallisia valistuksen ja liberalismiin reittejä. Globalisaatiolle eli maapallon laajuiselle modernisaatiolle tarjotaan paljolti samanlaisia etenemismalleja kuin aikoinaan Euroopan sisäiselle modernisaatiolle. Ehkäpä Snellmanin juhlavuosi tuo globalisaatiokeskusteluun kysymyksen sivistyksen merkityksestä kansojen kehityksessä ja kehityskriiseissä.

J. V. Snellman tarkasteli kutakin kansallisuutta arvokkaana yleisinhimillisen sivistyksen muotona, joka vie osaltaan eteenpäin myös koko ihmiskunnan kehitystä. Snellmanin hengessä voi tänään sanoa, että pärjätäkseen tässä Euroopassa ja tässä globalisoituvassa maailmassa on oltava kulttuurissa, politiikassa ja taloudessa jotakin erityistä ja laadukasta annettavaa, koska kopiot eivät erotu toisistaan. Ehkäpä juhluvuoden sivistysteema tuo ulottuvuuksia tähänkin kysymykseen.

Mutta samaan aikaan globaalin modernisaation kanssa sen alkulähteillä Euroopassa ja Yhdysvalloissa sanotaan alkaneen post-modernin kehityksen, jossa valistuksen tiedon ja liberalismiin vapauden suuret kertomukset olisivat menettämässä merkitystään. Monien tämän päivän filosofien mielestä se merkitsisi samalla ihmisen psyyken pirstaleisuutta ja elämänhallinnan heikkenemistä maailmassa, jossa kulttuurinen hegemonia siirtyisi markkinavetoiselle tiedolle ja tunteita revittäväälle viihdekapitalismille. Ehkä juhluvuosi nostaa esiin myös kysymyksen, miten modernia valistusta ja vastuullista vapautta voidaan vahvistaa; tarvitseeko nykyaikainen ihminen sittenkin persoonaansa kokoamaan ja näin demokraattista yhteiskuntaansa kehittämään myös sitä, mitä J. V. Snellman nimitti sivistykseksi.